

Dokumentumok és versek a Kosztolányi család közeléből

Bogdán József: *A Kosztolányi család közelében.*
Szabadka, Grafoprodukt, 2004

„Van a halhatatlanságnak olyan formája is, mely nem csupán az emlékezetben vagy – alkotónál – a műben él tovább, hanem mintegy kézzel tapintható, anyagszerű és testies. Nem mesterséges mítoszokra gondolunk itt, balgatag elmék önvigasztalására, sem muzeálisan őrzött ereklyékre, hivatalosan adminisztrált kegyeleti tárgyakra, miket a nagy ember pusztá érintésével örökbecsűvé avatott, hanem arra, hogy személyes élete nem szakad meg a halállal, mintegy testi mivoltában jár közöttünk, mindegyre új cselekedetekkel, tényekkel kapcsolódik napjainkba, mintha élne. Vannak emberek, akik nem tudnak meghalni.” Várkonyi Nándor írta e sorokat *Az üstökös csóvjája* című, a Petőfi-legendákat elemző tanulmánya bevezetésében. Legendák csak nagy egyéniségek körül születnek, kialakulásuk pedig szükségszerű, mert – ahogy Várkonyi írja – „az üstökös csóvjája, mint tudjuk, ködszerű kozmikus porból áll, s éppen a róla visszaverődő napsugarak adják meg fényét. És az üstökös már régen eltűnt a végtelenben, amikor porból és fényből összetett csóvjája még mindig átíveli az eget”. Éppen ezért az üstökös valahai ittlétét tanúsító másodlagos jelenségnek akár még hasznos is lehet.

Mindez érvényes Kosztolányira is. Volt a magyar kultúrtörténetnek olyan időszaka, amikor nemcsak maga az üstökös magja tűnt el, hanem a munkái sem jelenhettek meg. Hatása azonban akkor is volt, a csóva, a róla való beszéd, a rá emlékezés biztosította jelenlétét. Mostanra a helyzet persze megváltozott, ám a csóva maradt. Kosztolányit szeretjük, mert jó. Kosztolányit szeretjük, mert fontos. Kosztolányit szeretjük, mert ha nevét zászlónkra írjuk („Lobogónk Kosztolányi”), a győzelem felét máris magunkénak tudhatjuk. S mivel Kosztolányinak a sors szeszélyéből nincs rokona, szeretnénk legalább az ismerősei lenni. Szeretnénk mi is az üstökös fénylő csóvjában fürdő porszem lenni.

Kosztolányi életét és életművét elég jól feldolgozták, könyvek sokaságát írtak róla, kéttucatnyi kötetből álló életműsorozata rátekintést ad a hatalmas szövegtárházra. Az újabban megjelent, a korábbi gyűjteményekben nem szereplő írásokat egybegereblyező kötetek (*Az élet primadonnái, Gyémántgöröngyök, Aranyársarkány* [a szerző által átdolgozott, ifjúsági kiadás], majd nemrég a *Tere-feré*) amellet, hogy gazdagítják a hozzáférhető életművet, minduntalan a többek által hiányolt kritikai kiadás szükség-szerűségére hívják fel a figyelmet.

Ennek alapja, a Kosztolányi-hagyaték kéziratos anyaga az özvegytől az MTA könyvtárába került; a könyvállomány és más dokumentumok Ádám-nál maradtak. Ekkor kezdődött a hagyaték sajnálatosan szükségszerű felaprózódása, majd hogy Kosztolányi Ádám örökös nélkül halt meg, családon kívülre került a hagyaték még megmaradt része, s a szétforgácsolódás nagyobb ütemben folytatódott. Recenzens „félve” nézi az antikváriumok árverési katalógusait, mikor kerül elő újabb Kosztolányi-dokumentum. Amikor a Kosztolányi-kultusz pár éve feltámadt, először rendre levelek bukkantak fel (leggyakrabban az író Fodor Gyulához, az *Új Idők* szerkesztőjéhez írott levelezőlapjai), majd kéziratok (például a *Pacsirta* autográf kéziratának 89. oldala), legutóbb pedig - csakis a hagyatékból - Kosztolányi gyerekkori naplójának néhány lapja és könyvtárának három darabja.

A nyilvánvaló cél persze az egyben megőrzésük lenne. Viszont az is nyilvánvaló, hogy - főképp anyagi okok miatt - ezt ma nem lehet megtenni. Elsősorban a „csepegtetéses” áruba bocsátási módszer miatt: az egyes darabok külön-külön jobban eladhatók, „könnyebben” megszerezhetőek azok számára, akik a „szent ember” által érintett tárgyat érinteni akarják. Egy közgyűjtemény nemigen veheti meg az árveréseken felbukkanó tételeket; a különálló gyűjtők összessége mindig is tehetősebb, mint egy közgyűjtemény. A Kosztolányi-relikvia tehát magángyűjtőhöz kerül, magángyűjtőből pedig kétféle létezik. Az egyik befektetésnek tekinti szerzeményét, pánccsaszekrényben őrzi, netán bekeretezi és kifüggeszti a falra, kiteve így azt a napfény „tintaszívó” hatásának. Őt nem a tartalom érdekli, hanem a birtoklás. (Nála rosszabb a gaz, érzéketlen kereskedő, aki újra áruba bocsátja, nemegyszer külföldön.) A másik gyűjtőtípust a tartalom érdekelné, viszont neki legtöbbször nem sikerül birtokolni a tárgyat. Ha nagy ritkán mégis, úgy általában közlésezi azt valamely fórumon. (Kiskapuk is akadnak: alkalmanként van rá lehetőség, hogy a magángyűjteménybe kerülés előtt vagy után kutathatóvá tegyünk egy dokumentumot, ez azonban mindig mások jóindulatától függ, ezért bizonytalan.) A cél tehát az, hogy lehetőség szerint minél több dokumentum kerüljön nyilvánosságra, s legyen kutatható.

Ez persze kölcsönös érdek is lenne, a befektető kiadónak is megérné. Hiszen Kosztolányi divat, Kosztolányival foglalkozni megéri, Kosztolányi üzlet, Kosztolányi profit. De mi történik akkor, ha – az adott pillanatban éppen – nincs több kiadható Kosztolányi-dokumentum?

Ekkor kerül látótérbe az üstökös csóvája. Az elmúlt években így lett divatos szerző Kosztolányi felesége, akinek jobb-rosszabb, fontosabb-kevésbé fontos munkáit sorra adták ki, hol először (kéziratból sajtó alá rendezve), hol csupán új köntösben (a korábban megjelent köteteit). Bár e kiadások jogosságát elvitatni nem lehet (a férjéről és a Karinthy Frigyesről szóló könyve forrásértékű – ezeket üstökösök életének szereplőjeként, illetve szemtanújaként írta –, regényei, novellái és esszéi pedig Kosztolányitól függetlenül, saját önálló értéküket tekintve is megállják helyüket), a kötetek gyors egymás utáni, sorozatszerű megjelentetését (és az eladott példányszámokat) mégiscsak a Kosztolányi-divattal lehet magyarázni. Ha pedig Kosztolányi feleségétől sincs már mit kiadni (lenne), akkor újabb lehetőségként még mindig itt van Kosztolányi fia, Ádám.

Ha Kosztolányi Dezső üstökös volt, Ádám hullócsillag. Rövidebb életű, kisebb utat bejáró, gyengébb fényű, a légkörbe érve – a megváltozott körülményeket, a sűrűlódást nem bírva – hamar pusztuló. Jelentős gondolkodó lehetett volna, de személyisége és pályája félrecsúszott; mindenben hasonlatos volt egyik legjobb barátjához, Karinthy Gáborhoz: mindkettőjüket apjuk nagysága nyomta agyon. Kis legenda lett ő is – mint Karinthy Gábor –, az elvetélt tehetség példaképe, és rá (rájuk) is pontosan illik az, amit Lovass Gyula ír *Az utóélet-kutatás módszertana* cikkében: „A tudattalan (vagy idővel azzá váló) torzulásokból alakul ki az író legendája, ez a különös irodalmi fikció, amelyben az író tényleges képe alig játszik annyi szerepet, mint külső, akár véletlen körülmények, a hírnévképződés pszichológiájának más elemei. Idő és térbeli távolság, miliő-különbség a magyarázó, morális, szellemi tulajdonságok túlozása az eredménye ennek az alakulásnak. Jellege szerint pedig egyszerűsítő, a komplex, közösség – (tehát gyöngébb) logikával megfoghatatlan reális kép helyébe könnyebben érthető, egyszerűbb, stilizáltabb rajz, kontúr kerül, ami jobban hat a közösség tömegeire, anekdotákba sűrítendő; optimistamód egyértelmű, megnyugtató elintézészt jelent. A legenda többnyire sokkal ismertebb, mint a valódi kép.” Kosztolányi Ádám esetében is az alak és a mű felcseréléséből származik az alapvetően téves értékelés.

Ádám vitathatatlanul Kosztolányi Dezső fia volt, és vitathatatlan, hogy a „morális, szellemi tulajdonságai” – pénzhány, alkohollal való problémák, szocializáltságbeli (pl. higiéniai) hiányosságok, nyelvi (helyesírási) gondok – miatt alakja „könnyebben érthető, egyszerűbb, stilizáltabb”, s ezáltal „anekdotákba sűrítendő, optimistamód egyértelmű”.

A mű „csak” belezavarna ebbe a könnyen megalkotható, sematikus képbe. Mert Ádám mellett, hogy természetszerűleg az apja fia volt, s olyan, amilyen, maga is gondolkodó-alkotó volt. Tehetségének megvannak a nyomai: fordításai, kritikái, esszéi, s főképp filozófiai tárgyú tanulmányai megjelentek itt-ott; porosodó folyóiratok lapjain *nem* olvassák őket. Most azonban, ha már az alak iránt érdeklődés mutatkozik, beszélni kellene a műről is.

Bogdán József „legendaépítő” könyve számos dokumentummal mutatja meg az *alak* furcsaságait. Szükség van persze erre, a személy, a magánember minél teljesebb ismeretére is, mert (majdnem) minden életrajzi adalék hozzájárul a *mű* minél teljesebb megértéséhez (mint például kiváltképp Petőfinél vagy József Attilánál). Amivel *A Kosztolányi család közelében* hozzájárul Kosztolányi Ádám életművéhez, az egy nem létező *Kosztolányi Ádám összegyűjtött munkái* kötet függeléke.

„Egy nagy, poros, máladozó kartondobozban nagyon sok dokumentumot, jegyzetet, levelet és képet találtam. Az anyag nagy része Kosztolányi Ádámmal és édesanyjával kapcsolatos. Könyvemben a hagyatéék egy kis részét dolgoztam fel, nem az irodalomtörténész, inkább az olvasó szemével” – írja a keményfedeles borítótáblán, a gerincen és a címlapon szerzőként, a címlap versóján szerzőként és szerkesztőként, az impresszumban összeállítóként szereplő Bogdán József törökkanizsai plébános és költő az *Előszó*-ban. S hogy miképp lehet Törökkanizsáról hozzájutni az üstökös csóvájának egyikötetnyi („nagy, poros, máladozó kartondoboznyi”) anyagához? Ha nem egy olyan szomorú eseményhez kötődne, mint egy ember halála, még azt is lehetne mondani, hogy a szerző jó időben volt jó helyen, de az utolsó kenet feladása kapcsán ezt talán nem illik. Mert történt az, hogy 2002 augusztusában Bogdán József a budapesti Szent Gellért-plébánián töltött egy hónapot, 20-án a Szent László Kórházba hívták, ahol „egy feltűnően nagy szemű, széparcú, összetöpörödött asszony” feküdt, akiről kiderült, hogy a Kosztolányi család hagyatékának jogutódja. Nem leszármazott, nem rokon, nem családtag: Kosztolányi Dezső egyke gyermeke, az élete végén mindentől elhagyatott Ádám utód nélkül halt meg; az utolsó időkből egy házaspár gondoskodott róla, ennek hölgytagjához hívták a pap-költőt. Alig egy hónap múlva, 2002 szeptemberében az elhunyt unokahúga, a Kosztolányi család új jogörököse hagyatéknevezőbe invitálta magához a Ménesi úti házba. „Egy csodálatos napot és éjszakát tölthettem ebben a házban – emlékszik a látogatásra Bogdán József –, ahol szinte minden sistergett Kosztolányi Dezső és családja emlékeitől. Mondhatom, hogy éjszaka le sem hunytam a szemem, és úgy éreztem egy-egy pillanatban, hogy maga a költő is ott van, az íróasztala fölé görnyedve épp új regényén dolgozik.”

Kosztolányi kiemelten fontos „szereplője” a történetnek – az első oldal-tól a hátsó borítóig –, az ő életrajzához/életművéhez is szolgál adalékot a könyv.

Elsődleges (tehát Kosztolányitól származó) dokumentum egy található benne, ennek is inkább kuriozitás értéke van, mintsem irodalmi: Ádám 1931/32-es tanévre szóló ellenőrző füzeté, amelynek üzeneteit jó néhányszor Kosztolányi láttamozta, kevesebbszer ő maga írta.

Másodlagos (azaz Kosztolányira vonatkozatható) dokumentumok például Ádám 1936 előtt írott levelei, melyeket Kosztolányi még olvashatott, házi fogalmazásai, melyekben Kosztolányi segíthetett, a már említett ellenőrző azon részei, melyeket láthatott, de nem láttamozott, az iskolásfüzetek stb., valamint Ádám gyerekkori naplója, melyben – természetesen – több helyen apjáról is szól, és egy karácsonyát is leírja. Ez utóbbi fontos közlést tartalmaz, hiszen amikor Ádám arról számol be, hogy mit kapott ajándékba, akkor arról szól, hogy apja mit adott neki. Így, ha a történelmi, western- és kalandregényekből álló nyolccímes könyvlistát – *Magyarország története* (Jókai); *A Rabszolga karaván* (Máy Károly); *Tamás urfi mint detektív* (Mark Twain); *Koldus és Királyfi* (Mark Twain); *Egy komisz kölyök naploja* (Karinthy Frigyes [valójában: Victor J. Metta, Karinthy „csak” fordította]); *Strogoff Mihály utazása* (Verne); *A Vezér* (Máy Károly) és *A vadölő* (Kopper) – összevetjük Kosztolányi *Az olvasó nevelése* című cikkével – „Gyermekeink szellemi táplálékába állandóan az oktató célzatok pótszereit keverjük. Sajnáljuk tőlük az igazi irodalmat. [...] Azt mondjuk, hogy ez »még« nem nekik való. Fakó kontárműveket teszünk elébük, a gyermekek elé, akiknek képzelete sokkal merészebb, eredetibb, korlátlanabb, mint bármely felnőtt elnyomorult, meggyáult képzelete. [...] Most már az a kérdés, miféle irodalmat adjunk a gyermeknek. Úgy sejtem, hogy a gyermek természetes társa csak a lángész lehet. Inkább Arany János, mint Bódi bácsi, és inkább Mikszáth Kálmán, mint Panni néni” –, akkor meglátjuk, hogy Kosztolányi a családi gyakorlatban is megvalósította az olvasónak leírt elméletet.

Harmadlagos (azaz Kosztolányi műveire vonatkozó) dokumentumok például az Ilona-Ádám-levelezés azon darabjai, amelyekben Kosztolányi műveinek későbbi, illetve külföldi kiadásairól vagy megfilmesítésükről esik szó.

A könyvben megtalálható még Kosztolányi pipájának fényképe is.

A legtöbb dokumentum azonban – mint az előszó jelezte – Ádámhoz és Ilonához kapcsolódik, s ezek legnagyobb részét kettejük több évtizeden át tartó levelezésének – vélhetően nem összes – darabja adja. Érdekes (információhordozó) és érdektelen, semmitmondó levelek váltogatják egymást egy-egy levélíró szériáján belül – mert külön „fejezetben” szerepel-

nek Ádám, és külön egységben édesanyja levelei. Kérdést, választ és viszontválaszt egybeszerkesztve szerencsésebb lett volna, a pragmatikusság elve szerint is (nem kell lapozgatni), és a kapcsolat alakulásának követhetősége, áttekinthetősége szerint is. A sok „helyzetjelentés” között szép számmal találunk informatív leveleket; ezeknél azonban különösen nagyon hiányzik az elmaradt jegyzetanyag, a magyarázatok, cím- és névfeloldások, életrajzi és filológiai adatok, s mivel a jegyzetkészítés mindig olvasatellenőrzés is, általa elkerülhetőek lettek volna a félreolvasások is. Bár az még csak gyanús, hogy Ádám 1959 januárjában 2700-at kap egy cikkéért, de ez a féléves fizetésnek megfelelő összeg forintból sok lenne, ráadásul Ádám még kevesli is, ezért vélhetően másról van szó, leginkább pengőről – ez viszont felveti a dátum pontatlanságának lehetőségét; egyes autográfokon valóban nehéz megkülönböztetni a hasonlóképp írt 3-as és 5-ös számot. A levél ezek szerint *talán* nem 1959-es keltezésű, hanem 1939-es. Ezt valószínűsíti az analógia lehetősége egy *biztosan* félreolvasott keltezésű levéllel: a könyv szerint Ádám 1959. július 26-án azt írta édesanyjának: „Minden rendben. Megindult Pethő lapja a »Magyar Nemzet«, elég jó újság. [...] Paku és a Révai közt helyre állt a béke.” Egy levélkísérő jegyzet összeállításánál rögtön kiderült volna a téves dátumolvasás: Pethő Sándor 1938-ban alapította a *Magyar Nemzetet*, az 1895-ben indult könyvkiadói és könyvterjesztői tevékenységet folytató Révai Testvérek Irodalmi Intézet Rt. pedig 1959-ben már nem létezett (1948-ban államosították), de a datálást pontosíthatta volna az is, ha a jegyzet közli, hogy Paku Imre (1910–1975) irodalomtörténésznek és a Révainak ekkoriban egy olyan közös ügye volt, amelyet Kosztolányi Ádám figyelemmel követett: 1939-ben a Révai gondozásában, Paku Imre által sajtó alá rendezve jelent meg a Kosztolányi Dezső hátrahagyott verseit összegyűjtő *Szeptemberi áhítat* című kötet. (Ádámnak naprakész értesülései voltak: 1936 és 1940 között jelent meg a Révai gondozásában Kosztolányi életműsorozata, Ádám ugyanekkor a kiadó lektora is volt.)

A levelek mellett sok gyerekkori Ádám-relikviát (napló, füzet, oklevél, ellenőrző stb.) ad a kötet, ám ezeknél lényegesebbek Ádám külön csoportot képező felnőtt kori munkái, visszaemlékezései. Felsorolásszerűen kapjuk fennmaradt – legfőképp sokadrendű munkákról írott – lektori munkáinak témáit, utánuk egészben közölve Ivan Cankar *Szegénysoron* című regényének semmitmondó szüzséjét. Ezek után külön ciklusban olvasható a Karinthy Gáborra, a Karinthy Frigyesre és a József Attilára való visszaemlékezés (amely nem azonos az MTA-ban őrzött Kosztolányiné-hagyatékban, Kosztolányi Ádám iratai között található – és már korábban közölt – *Néhány emlék József Attiláról* című, 23 lapból álló hosszú memoárral). Sajnos ezek ellenőrizhetetlen hitelességű közlések: a könyv sajátossága,

hogy nem mindig egyértelmű, mi az eredeti dokumentum és mi a költői/írói fikció szülte szöveg. Bár a visszaemlékezések feltehetően hitelesek, mégis szerencsésebb lett volna ezekről fotómásolatot közölni, mint az idős korú Kosztolányiné útleveléről vagy kezelőlapjáról.

Ádám majdan megírandó életrajzához alapvető dokumentum önéletrajzának és végrendeletének közlése, valamint fontos adalék a kötetben közölt, Bak Róbert (1908–1974) ideg- és elmeorvoshoz (aki gyakorló psichoanalitikusként 1937-ben József Attilát is kezelte) írt levél. Kevésbé jelentős, de érdekes dokumentumok az ismeretlen kéztől származó jellemrajzok (Ádámé és Ilonáé), s pusztán csak érdekes az a feltehetően lapkivágatként a többi irat közé került 1945-ös újságcikk, amelyben arról olvashatunk, hogy a nyilas megszállás alatt Kosztolányiné és Ádám nem mehettek be a Kosztolányi házba.

A hagyaték darabjainak közlése mellett Bogdán József verseit és prózáit olvashatjuk, az epikai részek azonban mintha csak a versek közötti átvezetést szolgálnák. Ez utóbbiak feltehetően – és helyenként bevallottan – úgy születtek, hogy Bogdán József kapott egy doboznyi Kosztolányi (Dezső, -né, Ádám)-relikviát, nézegette őket, és mindegyikről eszébe jutott valami, amit aztán versben mondott el. Olvashatunk így bérletről, pipáról, dolgozatfüzetről, fényképekről, kezelőlapról... Alapjellemzőjük a beleélés: a legtöbbször Bogdán József a tárgyhoz kötődő személy elképzelt modorában szólal meg. Ádám hangján tolmácsolva olvashatunk pajkos magamentegőzéséről, az apa haláláról, (Karinthy) Frici tréfamesterről és gyorsíróversenyéről..., de a könyv tolmácsolja a feleség gondolatait és a dajka panaszaikat is. Sőt, beleéléses fikciója túllép a szinkronitáson, időutazást tesz, tovább élteni Kosztolányit, s közlése a költő hangján megszólaló *Hetvenöt* című verset, amelyet a fikció szerint Kosztolányi írt 1960. március 29-én. (Idézzük fel Várkonyi Nándort: a legenda tovább élteni tárgyát, a legenda embere nem tud meghalni. – Hasonló történt József Attilával; ő egész kötet öregkori verset „kapott”.) De Kosztolányi tovább is él: 1966. szeptember 11-én a kanizsai Vigadó teraszán „egy új Ilona vers”-et írt noteszébe. Nem egy Kosztolányi-apokrifet is kapunk hát, ám ezekből a stílusimitációkból és általában a versekből nagyon hiányzik valami: az őszinte, személyes hang mellől az (ön)íronia és a nyelvi humor – Kosztolányinak sok volt belőle. (A könyv egymás mellett közli a valós dokumentumokat és a beleéléses szövegeket, így a két csoport minden kétséget kizáró elkülönítése érdekében célszerű minden lapozás után a *Tartalomba* nézni, ott – az esetek túlnyomó részében – szerepel a bogdáni szerzőség feloldása.)

A kötetvégi, „Dr. Pomogáts Bélának, a Magyar Írószövetség elnökségi tagjának” ajánlott *Kosztolányi közelében* című vers („Beléd csimspaszkom én is, kedves Kosztolányi, / mint annyi író, költő, itt, e sáros Délvidé-

ken. / Úgy vájkálnak benned az éhes, kíváncsi ujjak, / mint kövér szőlősze-
mekben a rozsdás darazsak.”) Tóth Árpád Ady-rajongását, de még inkább
az erről írt Karinthy-paródiát („Mester, egy ifjú agg, setétlő, béna, sánta /
Szól félszegen feléd, motyogva és szelíden: / Kinek halk nyála folyt, boron-
gó, furcsa ivben / Olvasva énekid a vénhedt utcasárba... / S ki elmekegte
őket, nyifegve csendesen, / S halk, holdas esteken, vetvén a keshedt ágyot /
Te szent nagy Fenekedbe beléomlani vágyott / Málé kis inasod én szörnyű
Mesterem.”) juttathatják eszünkbe, a Bogdán Józsefet köszöntő Tolnai
Ottó-vers (*Egy jó költő*) pedig a régi és kevésbé régi alkalmi verseket idézi;
erről sejteni lehet, hogy Tolnai Ottó nem fogja saját gyűjteményeibe fel-
venni, így a kötet feltehetőleg még egy irodalomtörténeti dokumentumot
foglal magába - előre.

A *Kosztolányi család közelében* két anyagot gyúr egybe: egy verses- és
egy dokumentumközlő kötetet. Külön adva őket szerencsésebb lett volna,
azonban önálló verseskötetnek kevés benne a vers, dokumentumközlésnek
pedig nem elég pontos. Mindezekkel együtt szükséges és fontos és szép
könyv. A fotómásolatok kiváló minőségűek, az olvasatban közölt doku-
mentumok pedig felhívják a figyelmet önnön létezésükre, és mivel a szer-
ző/szerkesztő a magánkézben lévő hagyatékban csak egy kis részét dolgoz-
ta fel, a többire is. Bogdán József egy olyan szerencsés „gyűjtő” a szomorú
szerencsétlenségben, aki közreadta gyűjteményének becses darabjait. Ma-
gáévá téve, saját könyvébe integrálva, de közzétette őket - építve egyrészt
a legendát, de alapanyagot és további lehetséges utakat is megmutatva az
irodalomtörténeti kutatásnak. És ezért csak köszönet és elismerés illeti.

A recenzió elején idézett Várkonyi-esszé szerint a legendák meghalni
nem tudó alakjaira „illik Platón elnevezése: *andres theioi*, isteni emberek –
így adva formát a testi és a halhatatlan élet megvalósult paradoxijának.
Jelzőjük pedig »őrzők«, »vigyázók«: *phylakes*, jelezvén, hogy nem mi őriz-
zük emléküket, hanem ők vigyáznak reánk.” Kosztolányi (most is) vigyáz
ránk.